

בא ללמד גמרא

מתוך 'להאיר את הדרך' - הדרכה להוראת הגמרא
הרב ישראל דוד שטיינבוך

אנו מתפללים בכל יום 'ותן בליבנו להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד'. מצוות תלמוד תורה מחייבת אותנו גם ללמדה. בעת שאנו ניגשים לקיים את החלק של 'ללמד' את התורה, שומה עלינו להתכונן לכך בכובד ראש ובצורה הטובה ביותר, כדי שאכן התורה תהיה נלמדת כראוי אצל התלמידים.

לימוד הגמרא לתלמידים בתלמודי התורה מתחלק לשני שלבים. השלב הראשון הוא הכרת הגמרא. שלב זה כולל את הארמית, הכרת מבנה הדף והבנת הבסיס של השקלא וטריא.

השלב השני הוא הכניסה בשערי ההבנה של הגמרא. בשלב זה מוסיפים גם את הבנת הסוגיות, הבנת דברי התוספות, ובהמשך גם הוספות מדברי המפרשים.

כדי להכין את עצמנו כראוי להשגת מטרה זו של הקניית לימוד הגמרא לתלמידים, עלינו להשקיע מחשבה רבה איך לקרב את התלמידים אל ההבנה.

בפתח הדברים נציב שאלה חשובה: האם יש ספר שנקרא 'גמרא' או 'תלמוד'?

התשובה הברורה והפשטה, לדעתי, היא שלא קיים ספר כזה. וההסבר לכך פשוט מאוד. אם נתבונן מהי מהותו של 'ספר', ספר אינו אוסף של דפי נייר, אלא 'ספר' הוא כלי שמעביר את הסיפור מהמספר אל השומע. המספר סיפור בקולו עושה זאת בעל פה, ואילו בספר הוא מעביר את הסיפור בכתב. בספר יש פנייה ישירה מהכותב אל הקורא.

לעומת זאת, בדברי הגמרא אין פנייה של הכותב אל הקורא. רבינא ורב אשי לא דיברו אל הקורא, אלא אספו את הדיונים ההלכתיים שהיו מאז חתימת המשנה עד זמנם, וערכו מהם כעין 'פרוטוקול' של דיון.

הדיון נרשם כפי שהתנהל בין שני אנשים - שחיו יחד, בעולם מושגים תורני וגשמי אחד, ופניהם איש אל אחיו. וזו הסיבה לכך שהדברים נרשמו בלי מילות קישור, ובלי תיאור של כל פרטי המקרה. ולכן גם יש בו שימוש ב'מושגים' במילים שמתמצות ענין שלם. [אפשר לדמות זאת לעולמינו, הרי אינה דומה שיחה בין שני מכרים שלמדו יחד באותה ישיבה, גדלו באותה סביבה ועולם המושגים שלהם דומה, לבין שיחה בין שני אנשים בגילאים שונים ומרקע שונה. גם אם הנושא זהה, צורת ההתדיינות תהיה שונה. וכן אינה דומה שיחת טלפון לשיחה הנערכת פנים אל פנים].

וחשוב לשים לב לכל המאפיינים את צורת כתיבת הגמרא, ולכל החלקים שאינם כתובים בגלל צורת הכתיבה הזו, מכיוון שבלימוד הגמרא עלינו להשלים לעצמנו ולתלמידים את החסר, וכפי שנרחיב בהמשך.

רבינא ורב אשי לא ניסו לכתוב ספר, אלא הביאו אותנו אל 'בית היין', לתוך בתי מדרשם של האמוראים.

דוגמא קטנה ומוכרת לכולם היא הגמרא בפרק אלו מציאות 'סימנים וסימנים יניח'. יש כאן סיפור ארוך ודין מורכב, שתומצתו בשלוש מילים - וכשאנו באים לספר את הסיפור אנו משתמשים בעשרות מילים.

צורת הכתיבה של הגמרא משפיעה גם על החלק הרוחני והסגולי של לימוד הגמרא. כשאנו לומדים גמרא אנו מתחברים ל'שיח שרפי קודש'. אנו נותנים את המשמעות לשיח שהיה בין האמוראים בבתי מדרשם. בלי ההוספות שלנו - אין משמעות למילים עצמם. כך שאנו יוצרים את התורה שבעל פה.

רבינא ורב אשי בכוונה השאירו את התורה כ'תורה שבעל פה', שהרי המילים עצמן הן כגחלים עמומות, ורק אחרי שנמלא אותם חיות, תיראה האש הגדולה שמתגלה בכל פעם כבמתן תורה. האש הזו חייבת לבעור בנו כשאנו לומדים גמרא. ואת האש הזו אנחנו מחויבים להעביר לתלמידים שלנו.

והמשימה הזו היא משימה מורכבת מאוד.

ברשותכם, נתבונן לעומק מה הם האתגרים העומדים בפני הלומד המתחיל.

ראשית נתחיל בשלילה, נשים לב אילו אתגרים אינם קושי בלימוד הגמרא עצמה.

ישנם מספר קשיים בכניסה ללימוד הגמרא, שאינם חלק מהקושי בלימוד הגמרא עצמה. צריך לקבל כלים כיצד להתמודד איתם, אך יש לשים לב כי הם אינם הקושי שבלימוד הגמרא עצמה.

הקושי בהכרת הארמית, שהיא השפה שבה נכתבה הגמרא, אינו קושי בגמרא. אכן, לתלמידים צעירים יש קושי בלימוד השפה הארמית, אך אין זה קושי בגמרא אלא בהכנה אליה. הקושי הנובע מצורת הדף של הגמרא, המתאפיין בצפיפות וחוסר פיסוק וכו', הוא קושי נוסף, וגם הוא הינו קושי בהכנה ללימוד ולא בגמרא עצמה. גם חוסר ההיכרות עם חיי היום יום בתקופת האמוראים הוא קושי, אך גם הוא הינו קושי בהכנה ללימוד ולא בגמרא עצמה. אלו הם שערים ללימוד הגמרא,

שחייבים לקבל כלים איך לעבור אותם, אך אין הם הקושי שבכניסה אל הגמרא.
חלק ניכר מהמורכבות האמיתית בגמרא עצמה נגרם בגלל שלושת המרכיבים הבאים המאפיינים את הגמרא:

- א. הצורך בהבנה.
 - ב. היות צורת הכתיבה כ'פרוטוקול'.
 - ג. הצורך בחשיבה גבוהה מאוד.
- נרחיב את הדברים.

הצורך בהבנה

ראשית נבאר בקצרה מה היא הבנה. [אין מדובר על הוכחה שהלומד הבין את הנלמד, אלא מה הם התהליכים הנעשים כדי להגיע להבנה ברורה].

המילה 'בינה' מתפרשת בשלושה מובנים (בתמצית שבתמצית):

- 'התבוננות' - להתבונן בכל הפרטים ולהבחין בהבדלים שביניהם ובשווה שבהם. ('הנותן לשכוי בינה להבדיל...')
 - 'בניין' - צירוף כל החלקים לבניין אחד מסודר, וראיית התמונה השלמה. בלימוד מדובר על ראיית הרצף והקפת המכלול בסוגיא.
 - 'בינה' - הבנת דבר מתוך דבר, מתוך הבנה עמוקה של המהות והצורה. למשל, הבנה ששולחן לבן ושולחן כחול הם דברים שווים היא הבנה של דבר מתוך דבר, שכן היא מבוססת על ההבנה שהשולחן הלבן מהותו היא משטח שימושי שעומד על סומכות, וההבנה הזו מאפשרת להבין ששולחן כחול גם הוא שולחן. זו היא דוגמא להבנת דבר מתוך דבר ברמה הנמוכה ביותר. הרמה הגבוהה של הבנת דבר מתוך דבר היא הבנה של מושג מופשט, והבחנה במאפיין הכללי של הדבר המגדיר את מהותו, (הבנת ה'צורה' של הדבר - למי שרגיל בלשונו של המהר"ל), ולפי זה מציאת דברים נוספים ששווים לו או מובדלים ממנו. פעולה זו נקראת בלשונו גם 'המשגה'.
- להבנת סוגיא בגמרא יש צורך בשימוש בכל החלקים האלו. ראשית כל נדרשת התבוננות בכל חלקי הסוגיא, בהשוואות שהגמרא עושה ובחילוקים שהיא מחלקת. לאחר מכן נדרשת היכולת לפרק את הסוגיא לשלבים, ואחר כך היכולת לחבר יחד את כל השלבים ולראות את התמונה השלמה. כמו כן יש להבין את ההשוואות שהגמרא עושה בין סוגיות שונות, יש להבין מה הקשר בין שניהם, והדרך להבנה עוברת דרך ההמשגה של המקרים.
- פעולות החשיבה האלו הן מטלה מאתגרת עבור כל לומד בתחילת הדרך, ובפרט אם מדובר בילד צעיר שעדיין החשיבה שלו לא סיימה את תהליך ההתפתחות שלה.
- התפקיד של המלמד הוא לעשות יחד עם התלמידים את כל המסלול, תוך כדי שהוא מסביר מה

הוא עושה: "עכשיו נחלק את הסוגיא"; "עכשיו נחבר יחד את כל חלקי הסוגיא"; "עכשיו נבין מה העיקרון שאנו רואים בדין זה".

המאמץ בקריאת 'פרוטוקול'

העובדה שהגמרא כתובה כעין פרוטוקול וחסרה פרטים רבים, וה'סיפור' השלם הוא התורה שבעל פה שהלומד צריך לגלות אותו, מהווה אתגר מחשבתי נוסף. היחס של הלומד אל הכתוב צריך שיהיה כאל 'תמרוץ דרך' שדרכם הוא צריך לספר בעצמו את הסיפור השלם. אי אפשר להבין באמת את הסוגיא אם לא הצלחתי להציב בפני באופן ברור את הסיפור המלא לכל פרטיו וזוויותיו, בכל שלב משלבי הסוגיא.

מיומנות זו היא אתגר מחשבתי נוסף. זו פעולה שונה מכל מה שילד רגיל לעשות בכל דבר אחר שהוא קורא. היא מחייבת קריאה של הגמרא באופן שדומה להגדרות של תשבץ או חידות, המחייבות מאמץ מחשבתי כדי לפענח אותם.

בעת הלימוד אנו נקפיד להרחיב את המקרה ואת הדין, נשלים את המילים החסרות, ונספר לתלמידים מה היה הסיפור המלא, ומה הם כל פרטי המקרה. וכמובן את הסיפור המלא צריך אחר כך להבין בהבנה שלמה.

ה'חשיבה מסדר גבוה'

חשיבה מסדר גבוה היא ביקורת על ההנחות הקודמות. הבסיס של הגמרא הוא דיון, דרך שאלה ותשובה, בדיקה ובחינה של כל הנחה קודמת, כאשר לפעמים מסכימים איתה ולפעמים מערערים עליה. כל ביקורת על הנחה קודמת כבר מהווה אתגר חשיבתי. וככל שנוסיף שכבות בחשיבה, היא מאתגרת יותר.

צריך לשים לב שהחשיבה מגיעה לפעמים, בכיתות הגבוהות בתלמוד תורה כאשר כבר לומדים תוספות, לרמה של שמונה נדבכים ויותר אחד על גבי השני. מימרא, קושיא, תירוץ א', תירוץ ב', איכא דאמרי, הסבר של רש"י, קושיא של תוספות על רש"י, תירוץ ראשון בתוספות, ואי נמי. ואם נוסיף מחלוקת ראשונים, או קושיא ותירוץ של המהרש"א, או ה'פני יהושע', או ה'קצות', נגיע להרבה יותר.

כדי לעזור לתלמיד לקלוט את כל השכבות הללו, בשעת הלימוד נדגיש את ההבנות המשתנות על אותו דבר עצמו. נאמר לתלמידים: שימו לב, רש"י הבין ש... האמור בגמרא כוונתו..., תוספות מבינים שהכוונה היא... וכן הלאה.

שלושת החלקים האלו שמרכיבים את מהלך לימוד הגמרא הם האתגר הגדול שבלימוד. והקושי הגדול של התלמיד הממוצע הוא להבין את העומק הזה.

כשאנו מתבוננים באתגרי החשיבה האלו אנו מבינים מדוע לימוד הגמרא הוא אתגר.

בעת שאנו ניגשים אל מול אתגר גדול זה, השאלה הראשונה שאנחנו צריכים לשאול את עצמנו היא האם אנו אכן מצליחים לחבר את התלמידים ליופי שבאתגר. האם אנו מכניסים בהם את הרצון ללמוד ולהעמיק, והאם אנו מצליחים לחבר אותם לשאיפה להיות חלק מממשיכי השלשלת של התורה שבעל פה.

במציאות כיום ההישגים שלנו בתחום הזה אינם מספיק טובים. כל מלמד רוצה להגיע להישגים טובים יותר בחלק הזה, ובס"ד יש דרך שנראה שעל ידה אפשר לשפר את התוצאה.

פגשתי פעם את אחד מחשובי ראשי הישיבות, ושיתפתי אותו שאני עוסק ב'הוראת הוראת הגמרא'. הוא הסתכל עלי בתמיהה ואמר: 'מה יש ללמוד בזה'.

למדתי מכך שפעמים דווקא המוכשרים, בעלי ההבנה הטובה והמהירה, לא מבינים מה הצורך של התלמיד מאמצע הכיתה. הם מעולם לא התמודדו עם הקושי הזה. זאת הסיבה לכך שחלק מהמלמדים, דווקא מפני היותם תלמידי חכמים, אינם מתבוננים בזה.

ישנם רבים שלא שמים לב לתהליכים המורכבים של לימוד הגמרא שהם בעצמם עושים תוך כדי לימוד הסוגיות, ולא מבינים למה אי אפשר ללמוד גמרא בכיתה כמו עם החברותא בישיבה ובכולל. פגשתי לאחרונה מלמד בחידר בבית שמש בגיל של תחילת הגמרא. הוא סיפר לי שהוא משתף את התלמידים בקריאה בניגון ובשאלות ותשובות, ובס"ד יש ממש אווירה טובה וחוויה חיובית בלימוד הגמרא. והוא רצה לשמוע 'טיפ'.

אמרתי לו: המטרה שאתה חייב לשים לנגד עיניך היא 'ללמד אותם ללמוד גמרא'. לשתף את התלמידים בתהליכים של הגמרא. אתה חייב לתת להם את הכלים כדי שבעתיד הם יהיו מסוגלים ללמוד בעצמם. לצערי, זו הייתה בשבילו הפתעה גדולה.

העולם אומר: לא כל נהג יכול להיות מורה נהיגה על סמך ניסיונו כנהג. ואני חושב שמשל מתאים יותר הוא שלא כל נהג יכול להיות מוסכניק על סמך ניסיונו כנהג.

הצעה להוראה מתוקנת

הדרך שאנו מציעים כאן, מטרתה להביא ככל האפשר את התלמידים להבנה מלאה ולפתח בעצמם את היכולת ללמוד גמרא.

ראשית כל, ניתן לתלמידים כלים להתמודד עם השערים שלפני הכניסה אל הגמרא: לימוד השפה הארמית, התמודדות עם הדף הצפוף חסר הפיסוק, הכרה של דרך השאלה ותשובה של הגמרא. אבל אסור לעצור שם, חייבים להגיע לשלב הגבוה יותר, וללמד את התלמידים להתמודד עם האתגרים של הגמרא עצמה.

כדי לרדת לעומקם של דברים ולהבין כראוי את הגמרא, נלמד אנחנו לעצמנו את הסוגיות במבט

מעמיק ועיוני יותר, נחפש בהם את העומק והכללים, ונתבונן על פעולות החשיבה שאנחנו עושים. מהניסיון והבדיקות שלי לאורך השנים עולה שכ-30% בלבד מהתלמידים בכיתה רגילה מסוגלים לעשות את התהליך לבד בלי הדרכה לאחר שנים של לימוד (וראייתי ממרן הגרמ"ה הירש דברים דומים).

התלמיד המוכשר בכיתה, בזכות כישורונותיו לומד את הפרטים ויוצר מהם באופן לא מודע את הכלל, ולומד את הכלל ויוצר ממנו את הפרטים, בלי להבין את התהליך שהוא עובר דרכו. הוא מעבד את כל תהליך ההבנה, כשהוא לא מודע לתהליכי החשיבה שהוא עשה. אין לו קושי בהבנת דברים מופשטים, ולא בחשיבה מסדר גבוה.

בכל כיתה יש גם חלק שזקוק לעזרה והוראה מתקנת, וזה כבר נידון אחר. ילדי האמצע של הכיתה זקוקים לנו המלמדים, התפקיד שלנו הוא ללמד אותם להכיר, להבין ולהשתמש בתהליכים שיש לעבור בזמן הלימוד עד שנגיע לידיעת הסוגיא. להרגיל אותם להבין את ה'רעיון' שבכל דבר, וכך לקלוט מהו התהליך שיש לבצע בעת הלימוד בגמרא.

רבינא ורב אשי טמנו בגמרא 'מנגנון פעולה'. הם השתמשו בדרכים קבועות לדיונים שהובאו מבתי המדרש, ובכך אפשרו לנו ללמד את תלמידינו לא רק את התוכן אלא גם את הדרך. [כפי שנמצא בדברי רבותינו, בעיקר בדברי הר"י קפנטון והרמח"ל ב'דרך תבונות'. מובן שמאות השנים שעברו מאז החיבור שלהם, וכן המפרשים הרבים שנכתבו, משפיעים על הדרך המעשית של יישום דרכי הלימוד, אבל העקרונות שלהם מנחים אותנו גם היום].

אם המטרה של המלמד היא רק 'ללמד את הגמרא' - את הסוגיא שבה עוסקים כעת, הוא לעולם לא יביא את רוב תלמידי הכיתה לכך שידעו ללמוד גמרא.

גם בחיידר שיש בו כ-14 שיעורי גמרא בשבוע, לא מספיק ללמוד גמרא, חייבים ללמוד גם איך לומדים גמרא.

רק אם נציב לעצמנו את המטרה של ללמוד וללמד, באופן של ללמוד וללמד איך ללמוד - כדי שהלומד גם הוא יוכל להיות נדבך נוסף בשרשרת מסירת התורה, נמלא בס"ד את שליחותנו. זהו צו השעה. הציבו בפניכם את המטרה הנעלה ללמד 'איך ללמוד גמרא' תוך כדי לימוד הגמרא. הכשירו את עצמכם לכך.

הקיום של כלל ישראל תלוי בנו, בכך שנחבר את התלמידים אל השלהבת העולה מאליה של הגמרא הקדושה.

בע"ה בקרוב תתקיים סדרת שיעורים ייחודית להוראת הגמרא
בכיתות הגבוהות של התלמוד תורה
להאיר את הדרך S0556755501@GMAIL.COM